ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. XXIX/XXX, 13 SECTIO H 1995/1996

Zakład Nauk o Pracy
Wydziału Ekonomicznego UMCS

Zbigniew MITURA

Proces likwidacji zaniedbań w rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej w województwach makroregionu środkowowschodniego

The Process of Liquidation and Negligence in the Development of the Technical and Social Infrastructure in the Provinces of the Central-Eastern Macroregion

I. Pod pojęciem makroregionu środkowowschodniego rozumiemy obszar czterech województw: bialskopodlaskiego, chełmskiego, lubelskiego i zamojskiego, wchodzących w przeszłości w skład byłego woj. lubelskiego, a po podziale administracyjnym kraju obowiązującym od 1975 roku, zaliczonych do makroregionu środkowowschodniego.[1] Wskutek zachodzących w ostatnich latach przeobrażeń polityczno-ustrojowych zmieniła się radykalnie koncepcja długookresowego planowania regionalnego, co spowodowało zaniechanie prac w tym kierunku. Niemniej znaczna część podjętych w przeszłości opracowań planistycznych owocuje obecnie coraz pomyślniej rozwijającą się współpracą gospodarczą tych województw podejmowaną z inicjatywy władz lokalnych. Chociaż obszar ten skupia województwa o różnym profilu, strukturze i poziomie rozwoju gospodarki, jednakże wskutek uwarunkowań historycznych i naturalnego ciążenia do aglomeracji lubelskiej cechuje go znaczny stopień gospodarczej integracji.

Mimo prowadzonej w przeszłości polityki aktywizacji gospodarczej tego obszaru, wymienione województwa, zwłaszcza położone wzdłuż wschodniej granicy kraju, nadal wykazują znaczny stopień opóźnienia w społeczno-gospodarczym rozwoju w porównaniu z przeciętnym poziomem rozwoju gospodarki krajowej. Dowodzą tego zarówno charakterystyczne dla obszarów słabiej rozwiniętych gospodarczo zmiany zachodzące w

[1] Przed 1982 rokiem w skład makroregionu środkowowschodniego wchodziło także woj .siedleckie.

strukturze gospodarczej, jak też niekorzystne relacje wielu wskaźników ilustrujących poziom społeczno-gospodarczego rozwoju tego obszaru.[2] W opracowaniu skoncentrowano uwagę na analizie wybranych wskaźników ilustrujących poziom rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej, gdzie — w niektórych obszarach zaspokajania potrzeb społecznych — stopień zaniedbań był i jest relatywnie duży. Dotyczy to zwłaszcza województw położonych wzdłuż wschodniej granicy kraju. Interesujące jest zwłaszcza zbadanie, w jakim stopniu funkcjonujący w przeszłości mechanizm centralnego planowania i kierowania gospodarką przyczynił się do łagodzenia dysproporcji w tym zakresie, a co za tym idzie do zmniejszania dystansu dzielącego regiony słabiej rozwinięte od regionów charakteryzujących się wyższym poziomem społeczno-gospodarczego rozwoju, co — jak wiadomo — leżało u podstaw założeń programowych ówczesnej polityki społeczno-ekonomicznej państwa. Dla celów analizy posłużono się uproszczoną metodą porównywania kształtowania się poziomu wybranych wskaźników w czasie i przestrzeni. Badano relacje tych wskaźników nie tylko w układzie badanych województw, ale także porównywano ich poziom z przeciętnymi wskaźnikami krajowymi, co umożliwiło określenie miejsca województwa w gospodarce kraju.[3]

II. Prowadzona w całym powojennym okresie polityka aktywizacji gospodarczej badanego regionu początkowo bazowała głównie na wykorzystaniu takich czynników rozwoju, jak: uprzemysłowienie, postępująca w ślad za nim szybka urbanizacja oraz powiązana z tymi procesami rozbudowa sfery usług i infrastruktury technicznej i społecznej. W latach 70. w strategii rozwoju tego obszaru zaczęto większą wagę przywiązywać do uwarunkowań naturalnych i surowcowych, preferując rozwój rolnictwa i gospodarki żywnościowej.[4] Mniejszą rolę, bo ograniczoną do pewnych obszarów, odegrał rozwój przemysłu wydobywczego (Lubelskie Zagłębie Węglowe) oraz turystyki (Roztocze Lubelskie, trójkąt: Kazimierz,

---

[2] Szerzej na ten temat Z. Mitura, *Przeobrażenia w strukturze społeczno-gospodarczej regionu lubelskiego* [w:] *Z problematyki przeobrażeń społeczno-gospodarczych w Lubelskiem*, Wyd. UMCS, Lublin 1992, s. 22 i n.

[3] Wykorzystanie tej metody nie oznacza postulatu unifikowania potrzeb społecznych i wyrównywania poziomu rozwoju infrastruktury w przestrzeni. Nie można bowiem odmówić racji J. Kroszelowi, który twierdzi, iż przy ocenie potrzeb poszczególnych obszarów kraju nie jest uzasadnione porównywanie poziomu rozwoju infrastruktury społecznej ze wskaźnikami przeciętnymi w kraju; J. Kroszel, *Infrastruktura społeczna w teorii i praktyce gospodarki socjalistycznej*, PWN, Opole 1974, s. 49. Metoda porównań ze średnią krajową stosowana jest natomiast w pracy, *Infrastruktura społeczna w Polsce. Stan i perspektywy*, pod red. K. Podoskiego, PWE, Warszawa 1978, s. 152.

[4] Por. A. Woś, *Zarys koncepcji rozwoju regionu w oparciu o kompleks gospodarki żywnościowej* [w:] *Problemy aktywizacji regionów słabo rozwiniętych*, Wyd. UMCS, Lublin 1973, s. 7 i n.

Puławy, Nałęczów). Niemal równolegle do rozwoju sfery produkcyjnej następował proces tworzenia w regionie podstaw infrastruktury ekonomicznej i społecznej. Środki inwestycyjne na te cele pochodziły zarówno ze źródeł wewnętrznych, jak też ogólnokrajowych.[5] W założeniu planistów miało to sprzyjać niwelowaniu różnic międzyregionalnych [6], przy czym infrastruktura techniczno-ekonomiczna miała głównie umożliwiać przyspieszenie rozwoju gospodarczego, zaś infrastruktura społeczna harmonizować procesy rozwoju społeczno-gospodarczego w badanym regionie.[7]

Nie można zaprzeczyć, iż szybkie tempo urbanizacji oraz rozwój infrastruktury technicznej i społecznej stały się ważnym — obok inwestycji bezpośrednio produkcyjnych — stymulatorem rozwoju tego obszaru, oddziałującym na rozwój i rozmieszczenie ludności, potencjału gospodarczego, a także na poziom materialnych warunków życia ludności.[8] Co więcej, wyrównywanie dysproporcji w dziedzinie rozbudowy urządzeń infrastruktury technicznej i społecznej postępowało szybciej niż w dziedzinie produkcji materialnej, zwłaszcza przemysłu i rolnictwa.[9] Niemniej — mimo znacznego postępu — opóźnienie województw makroregionu środkowowschodniego w rozwoju niektórych dziedzin infrastruktury technicznej i spłecznej w stosunku do reszty kraju jest nadal znaczne. Zwłaszcza jest ono widoczne we wschodnich województwach makroregionu zaliczanych do tzw. „ściany wschodniej".

III. Województwa wchodzące w skład makroregionu środkowowschodniego różnią się istotnie wielkością potencjału gospodarczego i ludnościowego. Ważniejsze dane charakteryzujące gospodarkę tych województw zawiera tab. 1. Z danych wynika, że najbardziej rozwiniętym gospodarczo jest województwo lubelskie plasujące się w kraju na wysokiej pozycji odpowiadającej zajmowanemu obszarowi i liczbie ludności. Stosunkowo duże zatrudnienie w przemyśle w przeliczeniu na 1000 ludności wskazuje na średni poziom uprzemysłowienia tego obszaru. Odmiennie kształtuje się sytuacja pozostałych województw. Zajmują one daleką pozycję wśród 49 województw w kraju oscylującą wokół ostatniego

---

[5] Zob. T. Przeciszewski, *Problemy rozwoju społeczno-gospodarczego województwa lubelskiego na tle kraju w okresie Polski Ludowej,* Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sec. H, vol. VIII, Lublin 1974, s. 13.

[6] S. M. Zawadzki, *Rozwój regionalny Polski w okresie XXX-lecia,* „Gospodarka Planowa" 1974, nr 7, s. 470.

[7] Por. J. Kroszel, *Rozmieszczenie infrastruktury społecznej. Wybrane problemy,* PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982, s. 87.

[8] Na temat związków zachodzących między rozwojem gospodarczym a infrastrukturą społeczną por. J. Kroszel, *Infrastruktura społeczna...,* s. 17 i 49.

[9] Por. B. Winiarski, *Czynniki i etapy podnoszenia intensywności gospodarki obszarów nierozwiniętych.* Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1965, s. 4 i n.

miejsca. Dotyczy to zwłaszcza takich wskaźników, jak zatrudnienie w przemyśle, wielkość nakładów inwestycyjnych, wartość produkcji sprzedanej przemysłu. Natomiast wysoką pozycję województwa te zajmują pod względem globalnej produkcji rolniczej w przeliczeniu na 1 mieszkańca, plasując się w pierwszej dziesiątce producentów żywności w kraju. Nie świadczy to jednak o wysokim poziomie rozwoju rolnictwa w tych województwach. Produkcja rolnicza jest tu podstawowym źródłem utrzymania ludności i jest rozwijana głównie przy wykorzystaniu metod ekstensywnych. Wskazują na to niskie nakłady inwestycyjne ponoszone w latach 1986—1991.

Uproszczony obraz gospodarki wschodnich województw makroregionu wyłaniający się z przytoczonych liczb wskazuje jednocześnie jak mało skuteczna była polityka aktywizacji gospodarczej tego obszaru. Ujawnia słabości mechanizmu centralnego planowania, który sprzyjał uznaniowej alokacji zasobów inwestycyjnych, nie uwzględniającej wymogów rachunku ekonomicznego, preferującej rozwój obszarów położonych bliżej decyzyjnego centrum. Polityka taka, zamiast łagodzić dysproporcje, często je powiększała.

IV. Szczególnie zaniedbanym fragmentem infrastruktury technicznej badanego obszaru, mającym swe źródło w przeszłości, jest sieć transportowa. Transport, charakteryzujący się w poprzednim systemie gospodarczym wysokimi wskaźnikami przewozowymi i nieracjonalnością przewozów, przez wiele lat był „wąskim gardłem" rozwoju gospodarczego wschodniej części Polski. Niedorozwój przemysłu rolno-spożywczego sprawiał, że część surowców pochodzenia rolniczego transportowana była do województw wyżej uprzemysłowionych, by w postaci przetworzonej powracać na tereny wschodnie.[10] W surowce i paliwa zaopatrywane były tą drogą podstawowe gałęzie przemysłu (metalowy, elektromaszynowy, sprzętu komunikacyjnego) nie mające własnego zaplecza surowcowo-energetycznego. W tych warunkach rozwój infrastruktury transportowej — mimo przeznaczania na ten cel znacznych środków inwestycyjnych — nie nadążał za szybko rosnącymi potrzebami przewozowymi.

Duże zaniedbania występują zwłaszcza w rozwoju transportu kolejowego. Długość linii kolejowych w przeliczeniu na 100 km kw. jest na obszarze makroregionu niemal o połowę krótsza niż przeciętnie w kraju, przy czym wskaźnik ten w całym okresie powojennym kształtował się na niezmienionym poziomie (tab. 2). Dokonane zostały jednakże, zwłaszcza w ostatnich kilkunastu latach, dość istotne zmiany jakościowe, pole-

[10] Szerzej na ten temat: P. Karpuś, *Zmiany w strukturze gospodarczej woj. lubelskiego w latach 1960—1970*. „Gospodarka Planowa" 1972, nr 9, s. 564 i n. oraz S. Kozłowski, *Strategia aktywizacji regionów słabo rozwiniętych*, „Gospodarka Planowa" 1974, nr 5, s. 344.

Tab. 1. Ważniejsze dane ilustrujące poziom rozwoju gospodarczego województw makroregionu środkowowschodniego w 1992 roku

More important data illustrating the level of economic growth in the provinces of the central-eastern macroregion in 1992

Obszar	Polska		Województwa							
			bialsko-podlaskie		chełmskie		lubelskie		zamojskie	
	wskaźnik	lokata	wskaźnik	lokata	wskaźnik	lokata	wskaźnik	lokata	wskaźnik	lokata
Powierzchnia w % Polska = 100	100	—	0,8	48	0,6	49	2,7	11	1,33	34
Ludność w % Polska = 100	100	—	0,8	48	0,6	49	2,7	11	1,3	34
Ludność miejska w % do ogółu ludności	61,7	—	36,7	—	43,1	—	58,9	—	29,6	—
Liczba ludności na 1 km²	123	—	58	46	65	40	150	12	71	37
Pracujący w gospodarce narodowej w % Polska = 100	100	—	0,9	47	0,7	49	2,9	8	1,5	28
Pracujący na 1000 ludności	403	—	471	—	452	—	441	—	480	—
Przeciętne zatrudnienie w przemyśle na 1000 ludności	85	—	26,8	49	46,9	41	71,6	28	35,2	47
Nakłady inwestycyjne w c.b. w l. 1990—1992 w % Polska = 100	100	—	0,7	48	0,6	48	2,7	11	0,9	39
Produkcja sprzedana przemysłu w c.b. na 1 mieszk. w tys. zł	25.643	—	6.641	49	10.519	43	17.468	26	7.293	48
Produkcja globalna rolnicza na 1 mieszk. w tys. zł (ceny stałe z 1991 r.)	2.302	—	4.763	3	3.759	13	2.662	29	4.681	4

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw GUS 1993, s. XLI i n.

gające na modernizacji szlaków i taboru kolejowego. Nie są to efekty zadowalające, bowiem koleje polskie odbiegają znacznie pod względem technicznym od przeciętnego standardu europejskiego.

Nieco większy postęp obserwujemy w rozwoju transportu samochodowego, który staje się konkurencyjnym przewoźnikiem towarów i ludzi. W omawianym okresie odzwierciedleniem tego postępu była szybko postępująca — jak na możliwości inwestycyjne kraju — rozbudowa i modernizacja sieci dróg publicznych o twardej nawierzchni. Dotyczy to zwłaszcza głównych szlaków komunikacyjnych mających istotne znaczenie zarówno w połączeniach krajowych, jak i międzynarodowych. Mimo sporych osiągnięć na tym polu długość dróg publicznych o twardej nawierzchni w przeliczeniu na 100 km kw. odbiegała w makroregionie w całym analizowanym okresie od przeciętnego wskaźnika krajowego.

Tab. 2. Gęstość sieci transportowo-komunikacyjnej oraz liczba zarejestrowanych samochodów osobowych w województwach makroregionu środkowowschodniego w latach 1975—1992

Density of the transportation and communication network and the number of the cars registered in the provinces of the central-eastern macroregion in the years 1975—1992

Wyszczególnienie	Lata	Polska	Województwa			
			bialskopodlaskie	chełmskie	lubelskie	zamojskie
Linie kolejowe eksploatowane na 100 km kw. powierzchni w km	1975	8,5	4,5	3,9	4,5	5,3
	1980	8,7	4,3	3,9	4,7	7,0
	1985	8,7	4,3	3,9	4,5	7,0
	1990	7,7	4,3	2,8	4,0	5,8
	1992	7,5	4,3	2,9	4,0	5,8
Drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km kw. powierzchni w km	1975	45,6	33,6	30,2	41,6	36,6
	1980	47,5	38,5	36,4	45,8	42,4
	1985	49,5	42,0	40,1	48,2	45,7
	1991	72,2	51,7	55,3	75,6	62,7
	1992	73,3	53,8	55,9	78,0	64,8
Lokata w kraju	1992	—	42	39	21	34
Drogi publiczne pokryte siecią linii regularnej komunikacji autobusowej PKS na 100 km kw. powierzchni w km	1975	32,0	25,2	28,6	36,5	28,8
	1980	35,0	32,4	35,2	38,1	30,0
	1985	37,3	37,1	38,3	41,8	31,7
	1992	40,8	45,1	43,7	47,6	41,6
Samochody osobowe zarejestrowane na 1000 ludności	1975	32	15	14	26	11
	1980	67	36	39	57	36
	1985	98	72	64	86	73
	1990	138	98	90	121	106
	1992	169	130	123	140	126
Lokata w kraju	1992	—	39	44	31	41

Źródło: Roczniki Statystyczne Województw GUS 1986, s. LII, 1992, s. XLI, 1993, s. LIX i n., s. 217, Rocznik Statystyczny GUS 1991, s. LVI.

W 1992 roku jedynie woj. lubelskie osiągnęło nieco wyższy wskaźnik gęstości dróg w porównaniu ze średnią krajową (21 lokata w kraju). W pozostałych województwach wskaźniki te kształtowały się nadal na znacznie niższym poziomie lokując je na dalszych miejscach w kraju (woj. zamojskie — 34 lokata, chełmskie — 39, bialskopodlaskie — 42). Wskaźniki samochodów osobowych w przeliczeniu na 1000 ludności także kształtują się w woj. wschodnich znacznie poniżej średniej krajowej.

Dotkliwą wadą kolejowej i drogowej sieci transportowej w makroregionie jest to, że nie tworzy ona jednolitego logicznego układu, lecz szereg układów rozproszonych, nie powiązanych wzajemnie, co utrudnia rozwój transportu i racjonalizację przewozów. Szczególnie upośledzone pod tym względem są wschodnie województwa makroregionu.[11]

V. W nowoczesnej gospodarce bardzo ważną rolę odgrywa system łączności. W wysoko rozwiniętych krajach znaczenie informacji, dostęp do nich i możliwość szybkiego przekazywania na odległość zostały dość szybko zauważone i docenione. W gospodarce rynkowej informacja jest bowiem bardzo cennym towarem. Dlatego w krajach tych obserwujemy olbrzymi postęp w dziedzinie rozwoju telekomunikacji. W krajach o gospodarce centralno-nakazowej sprawy te zostały bardzo zaniedbane, stanowiąc istotną barierę dokonujących się obecnie przeobrażeń gospodarczych. Rzecz jasna nie można negować pewnego postępu w zakresie rozwoju sieci i urządzeń łączności, jednak dokonywane zmiany miały bardziej charakter ilościowy niż jakościowy. Wyraźny postęp odnotowujemy zwłaszcza w rozwoju tradycyjnych usług pocztowych. Już w latach 1944—1975 na obszarze byłego woj. lubelskiego niemal trzykrotnie zwiększyła się liczba placówek pocztowych, a liczba mieszkańców przypadających na 1 placówkę zmniejszyła się w tym okresie o połowę.[12] W latach 1975—1992 liczba tych placówek w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców przekroczyła we wszystkich województwach makroregionu średni wskaźnik krajowy (tab. 3). Natomiast słabe rezultaty uzyskano w dziedzinie rozwoju telefonizacji, choć i tu — zwłaszcza w ostatnich latach — postęp jest znaczny. W 1975 roku we wschodnich województwach makroregionu liczba telefonów w przeliczeniu na 1000 ludności była niemal o połowę mniejsza od średniej krajowej. W 1992 roku woj. lubelskie osiągnęło średni wskaźnik krajowy, woj. bialskopodlaskie nawet go przekroczyło, woj. chełmskie znacznie zbliżyło się do wskaźnika krajowego, najsłabiej wyposażone jest w sieć telefoniczną nadal woj. zamojskie. W ostatnich latach obserwujemy także szybki postęp w dziedzinie łączności teleksowej, choć sytuacja w poszczególnych województwach jest zróżnicowana. Najszyb-

[11] R. M y n a, *Transport i łączność* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. II, PWN, Warszawa 1979, s. 236 i n.

[12] *Ibid.*, s. 247.

Tab. 3. Placówki pocztowo-telekomunikacyjne oraz abonenci telewizyjni, telefoniczni i teleksowi w województwach makroregionu środkowowschodniego w latach 1975—1992

The post and telecommunications offices and television, telephone and telex subscriberis in the provinces of the central-eastern macroregon in the years 1975—1992

Wyszczególnienie	Lata	Polska	Województwa			
			bialskopodlaskie	chełmskie	lubelskie	zamojskie
Placówki pocztowo-telekomunikacyjne na 10000 ludności	1975	2,4	3,3	3,4	2,5	3,3
	1980	2,3	3,2	3,3	2,4	3,3
	1985	2,2	3,2	3,3	2,4	3,1
	1990	2,1	2,9	3,1	2,2	3,1
	1992	2,1	2,8	3,1	2,2	3,0
Abonenci telefoniczni na 1000 ludności	1975	42,9	21,2	25,4	38,8	19,3
	1980	54,4	32,0	39,9	51,3	27,8
	1985	66,4	45,7	50,5	64,2	39,2
	1990	86,2	66,7	69,7	85,1	63,8
	1992	102,5	108,7	90,3	102,6	75,2
Abonenci teleksowi na 100000 ludności	1992	100,5	109,9	65,0	83,8	49,0
Abonenci telewizyjni na 1000 ludności	1975	189	249	151	169	121
	1980	223	276	197	207	175
	1985	254	307	237	238	208
	1989	254	245	255	243	235
w tym miasto		298	272	270	279	256
wieś		211	219	240	207	214
	1992	250	238	252	241	230
w tym miasto		298	263	271	281	254
wieś		203	213	233	201	206

Źródło: Roczniki Statystyczne Województw GUS 1986, s. LIII—LIV oraz LXVI, 1990, s. 134, 1993, s. 129, Roczniki Statystyczne GUS 1991, s. LVII, 1993, s. CII.

ciej rozwijano łączność teleksową w woj. bialskopodlaskim, w którym przekroczono krajowy wskaźnik liczby abonentów w przeliczeniu na 100 tys. ludności, wolniej proces ten dokonywał się w woj. lubelskim, najsłabsze zaś wyniki uzyskano w województwach chełmskim i zamojskim, w których analizowany wskaźnik jest niższy niemal o połowę od krajowego. Nie występują natomiast, zasługujące na uwagę, różnice w wyposażeniu gospodarstw domowych w sprzęt radiowo-telewizyjny w poszczególnych województwach.

VI. Proces aktywizacji gospodarczej regionów słabo rozwiniętych pobudza rozwój budownictwa mieszkaniowego, które jest nie tylko pochodną, ale i stymulatorem rozwoju społeczno-gospodarczego każdego obszaru. W tej dziedzinie we wschodnich województwach uzyskano znaczny postęp (tab. 4). Najbardziej syntetycznymi miernikami zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych ludności jest przeciętna liczba osób przypada-

jących na 1 izbę oraz powierzchnia użytkowa mieszkań na 1 osobę. Wskaźnik zagęszczenia izb informuje, że w latach 1975—1992 zarówno w kraju, jak i w badanych województwach znacznie zbliżono się do zakładanej w programach mieszkaniowych normy 1 osoby na 1 izbę, przy czym niższe wskaźniki zagęszczenia izb uzyskano w miastach niż na wsi. O nieznacznej, lecz systematycznej poprawie warunków mieszkaniowych ludności świadczą też rosnące wskaźniki powierzchni użytkowej mieszkań w m^2 przypadających na 1 osobę. W całym badanym okresie przewyższały one nieznacznie przeciętne wskaźniki krajowe i we wszystkich województwach kształtowały się na zbliżonym poziomie. O skali budownictwa mieszkaniowego w ostatnich latach informują nas wskaźniki procentowe przyrostu mieszkań oraz izby oddane do użytku w przeliczeniu na 1000 osób.

Procentowe przyrosty mieszkań w latach 1978—1992 były niewielkie i zarówno w kraju, jak i w analizowanych województwach, kształtowały się na zbliżonym poziomie (z wyjątkiem województwa zamojskiego). O regresie budownictwa mieszkaniowego w latach 1976—1992 świadczy malejąca ilość oddanych do użytku izb w przeliczeniu na 1000 osób. Jednakże i w tym przypadku sytuacja województw wchodzących w skład makroregionu na tle przeciętnych wskaźników krajowych rysuje się dość korzystnie. Częściowo można to tłumaczyć tym, że skutki recesji w większym stopniu dotknęły sektor budownictwa uspołecznionego niż indywidualnego, dominującego na wsi i w małych miasteczkach.

Regres budownictwa mieszkaniowego i niskie wskaźniki przyrostu mieszkań oddalają w czasie możliwość zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych młodych małżeństw. O dużych niezaspokojonych potrzebach w tym zakresie świadczą wskaźniki liczby gosopdarstw domowych przypadających na 100 mieszkań. Wielkość tych potrzeb zarówno średnio w kraju, jak i w badanych województwach, kształtuje się na dość zbliżonym poziomie. Trudniejsza sytuacja mieszkaniowa występuje w bardziej zaludnionym województwie lubelskim niż w woj. wschodnich.

Istotne znaczenie dla poziomu zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych społeczeństwa ma wyposażenie mieszkań w podstawowe urządzenia bytowe, jak wodociąg, łazienka, centralne ogrzewanie. W 1970 roku na obszarze makroregionu w urządzenia wodociągowo-kanalizacyjne wyposażonych było 21,5% mieszkań, w ustępy spłukiwane — 16,9%, przy czym były to wskaźniki dwukrotnie niższe od średniej krajowej.[13] W 1992 roku poziom wyposażenia mieszkań w urządzenia wodociągowe, łazienkę i centralne ogrzewanie zbliżył się w miastach makroregionu do średniego stan-

[13] Zob. A. Kierek, J. Martychiewicz, Z. Słotwiński, *Rozwój społeczno-gospodarczy i rola Lubelszczyzny w XXX-leciu PRL na tle innych regionów i kraju* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny...*, s. 542.

Tab. 4. Wskaźniki ilustrujące warunki mieszkaniowe ludności województw makroregionu środkowowschodniego w latach 1975—1992
The indexes illustrating the living conditions of the population in the provinces of the central-eastern macroregion in the years 1975—1992

Wyszczególnienie	Lata	Polska	Województwa: bialskopodlaskie	chełmskie	lubelskie	zamojskie
Przeciętna liczba osób na 1 izbę	1975	1,21	1,24	1,30	1,32	1,39
	1980	1,11	1,15	1,18	1,17	1,23
	1985	1,04	1,07	1,10	1,10	1,15
	1990	1,00	1,02	1,04	1,04	0,95
w tym miasto		0,95	0,97	0,98	0,98	0,95
wieś		1,07	1,05	1,09	1,14	0,95
	1992	0,97	0,90	1,01	1,01	1,06
w tym miasto		—	0,92	0,95	0,94	0,95
wieś		—	1,07	1,03	1,12	1,11
Powierzchnia użytkowa mieszkań w m kw. na osobę	1980	14,9	16,0	15,0	14,3	15,7
	1990	17,5	17,2	15,9	15,3	16,7
	1985	15,,9	18,3	17,6	16,8	18,0
	1992	17,9	18.8	18,1	17,5	18,5
Lokata w kraju		—	7	19	30	13
Izby oddane do użytku na 1000 ludności	1976—80	142,0	131,8	141,1	161,9	106,5
	1981—85	101,2	107,9	97,2	107,1	96,7
	1991—92	29,3	40,9	37,4	39,3	34,6
Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania	1992	75,0	78,	73,4	70,3	73,3
Przyrost mieszkań w 1989 r. w stosunku do 1978 r. w %		15,9	12,9	15,1	16,9	8,3
Przyrost mieszkań w 1992 r. w stosunku do 1990 r. w %		2,3	3,0	2,9	3,4	2,8
Liczba gospodarstw domowych na 100 mieszkań:	1991	111,7	109,8	111,9	114,4	110,7
Mieszkania miejskie wyposażone w instalacje w % ogółu mieszkań:						
w wodociąg	1978	87,2	57,5	76,1	84,5	67,5
	1990	95,1	79,8	91,9	93,3	87,8
	1992	95,6	83,1	93,9	94,7	91,3
w łazienkę	1990	83,0	76,4	80,3	85,7	81,4
	1992	84,7	79,8	82,8	87,3	84,6
w centralne ogrzewanie	1978	56,9	46,4	50,4	67,7	54,1
	1990	73,8	70,6	72,9	82,5	75,0
	1992	76,1	74,6	75,4	84,3	78,3
Mieszkania wiejskie wyposażone w instalacje w % ogółu mieszkań:						
w wodociąg	1978	35,8	16,8	15,7	19,4	20,6
	1990	64,7	44,2	43,8	45,3	47,5
	1992	71,2	50,5	50,3	51,6	53,9
w łazienkę	1990	51,9	37,5	33,9	37,1	37,3
	1992	57,3	41,7	38,1	41,7	41,6
w centralne ogrzewanie	1978	17,0	12,1	10,5	14,9	11,2
	1990	40,9	30,8	28,8	36,2	30,5
	1992	45,8	34,3	32,1	40,8	34,3

Źródło: Roczniki Statystyczne Województw GUS 1986, s. LIX—LX, 1990, s. XLIV—V, 1992, s. LX, 1993, s. XLVI oraz 70—72. Roczniki Statystyczne GUS 1991, s. 410, 1993, s. CIV.

dardu krajowego (w woj. lubelskim nawet go przewyższył), natomiast na wsi wskaźniki wyposażenia mieszkań w te urządzenia znacznie odbiegały w dół od średniej krajowej.

VII. Województwa wchodzące w skład makroregionu środkowo-wschodniego cechuje stosunkowo niezły — jak na warunki gospodarcze — poziom rozwoju niektórych elementów infrastruktury społecznej. Wynika to z faktu, że o poziomie rozwoju infrastruktury społecznej decydowały w przeszłości nie tylko potrzeby ekonomiczne, lecz także społeczne. Istotne znaczenie miały zwłaszcza takie czynniki, jak wzrost liczby ludności i jej struktura demograficzna, uwarunkowania kadrowe, możliwości, jakie stwarza postęp naukowo-techniczny i organizacyjny itp.[14] Podstawowe znaczenie dla rozwoju usług zaliczanych do tej sfery mają jednakże możliwości inwestowania, a zwłaszcza gromadzenia i wydatkowania środków na te cele. W warunkach centralnie kierowanej gospodarki socjalistycznej fundusze na rozwój bazy materiałowo-technicznej szkolnictwa pochodziły głównie z budżetu państwa i rozdzielane były przy znacznym uwzględnieniu lokalnych potrzeb i respektowaniu zasad egalitarnych. Dotyczy to zwłaszcza szkolnictwa ogólnokształcącego, które w wyniku takiej polityki rozwijane było w kraju dość równomierne. Dlatego też rozwój bazy materialnej i kadrowej tego typu szkół we wszystkich badanych województwach przebiegał stosunkowo pomyślnie, w tempie umożliwiającym kształcenie takiej samej liczby dzieci i młodzieży jak przeciętnie w kraju (tab. 5).

Globalnie rzecz biorąc baza materialna i kadrowa szkolnictwa podstawowego, rozpatrywana w aspekcie ilościowym, w pełni zaspokajała potrzeby oświatowe, stwarzała w zasadzie wystarczające warunki dla realizacji ustawowego obowiązku nauczania w zakresie szkolnictwa podstawowego. Liczba kształconych uczniów w tym systemie determinowana była liczebnością dzieci w wieku szkolnym. W województwach o większym przyroście naturalnym (bialskopodlaskie, chełmskie, zamojskie) wskaźnik uczniów na 1000 osób kształtował się nieco powyżej średniej krajowej, w województwie o mniejszym przyroście (lubelskie) nieco po-

Podobnie kształtuje się sytuacja w zakresie ogólnokształcącego szkolnictwa średniego. Tu także liczba uczniów pobierających naukę w tym systemie uwarunkowana jest populacją młodzieży w określonych przedziałach wieku, jednakże w grę wchodzą także takie czynniki, jak dostępność tego typu szkół w rejonie zamieszkania, zamożność społeczeństwa, jego aspiracje itp. Z przytoczonych w tab. 5 danych wynika, że wskaźniki kształcenia młodzieży w liceach ogólnokształcących we wszyst-

[14] Zob. K. Podoski, *Infrastruktura społeczna, jej stan i tendencje zmian w kraju (1950—2000)*. Biuletyn KPZK PAN, Zeszyt 140, Warszawa 1988, s. 86. Por. także J. Kroszel, *Infrastruktura społeczna...*, s. 85 i n. 181 i n.

kich badanych województwach przekroczyły w 1992 r. średni wskaźnik krajowy, przy czym w woj. lubelskim nawet znacznie.

Większe różnice między badanymi województwami, a także w relacji do średniej krajowej, obserwujemy w zakresie szkolenia uczniów w systemie szkolnictwa zawodowego. Na początku badanego okresu relacje

Tab. 5. Wskaźniki ilustrujące rozwój szkolnictwa w województwach makroregionu środkowowschodniego w latach 1975—1992

The indexes illustrating the development of education in the provinces of the central-eastern macroregion in the years 1975—1992

Wyszczególnienie	Lata	Polska	Województwa			
			bialskopodlaskie	chełmskie	lubelskie	zamojskie
Liczba uczniów na 1000 ludności:						
w szkołach podstawowych	1975	130,1	141,0	131,2	120,8	137,4
	1980	119,2	129,0	121,7	116,6	127,7
	1985	131,2	137,6	136,2	129,5	133,2
	1990	137,5	144,8	146,6	135,0	137,8
	1992	139,0	148,3	147,9	137,6	145,5
w liceach ogólnokształcących	1975	18,2	18,0	15,7	21,9	17,7
	1980	11,6	12,0	11,1	14,3	12,1
	1985	10,3	12,8	11,2	13,0	11,5
	1990	12,2	14,4	12,2	15,9	13,4
	1992	15,8	18,6	17,7	20,7	13,7
w szkołach zawodowych	1975	60,2	37,6	53,7	67,5	41,8
	1980	51,8	41,4	50,7	58,0	44,1
	1985	41,3	34,2	39,0	48,7	44,0
	1990	46,1	39,7	46,3		
	1992	45,6	39,2	47,2	51,5	41,8
Liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego w % do ogółu dzieci w wieku 3—6 lat	1975	41,1	35,8	35,3	41,4	32,0
	1980	48,8	45,0	42,6	47,3	38,8
	1985	50,2	48,7	46,7	50,9	41,1
	1989	48,7	48,2	47,4	49,5	43,5
	1992	42,6	41,8	37,7	42,1	37,8
Liczba uczniów szkół podstawowych na:						
szkołę:	1992	271	175	178	253	163
w mieście		680	978	812	813	919
na wsi		132	107	102	121	111
nauczyciela:		17	15	16	16	14
w mieście		19	20	19	18	18
na wsi		14	12	13	13	12
oddział:		23	20	21	23	20
w mieście		26	27	27	27	28
na wsi		18	17	17	18	18
pomieszczenie do nauczania:		26	21	22	26	26
w mieście		34	42	39	37	43
		18	15	16	17	17

Źródło: Roczniki Statystyczne Województw: GUS 1986, s. LXII i n., 1990, s. XXXVII i s. XLVIII—IX, 1993, s. L oraz 101.

uczniów szkolonych w tym systemie kształtowały się bardzo niekorzystnie dla wschodnich województw: bialskopodlaskiego, zamojskiego, w mniejszym stopniu chełmskiego. W woj. lubelskim liczba uczniów szkół zawodowych przewyższała nieco średni wskaźnik krajowy. W miarę upływu lat dysproporcje w tym zakresie uległy złagodzeniu. Było to jednak powiązane głównie z dużym, bo wynoszącym ponad 30%, zmniejszeniem liczby uczniów szkół zawodowych w kraju, przy czym największy spadek liczby uczniów w przeliczeniu na 1000 osób, zarówno w kraju, jak i w badanych województwach, obserwujemy w 1985 roku. Na znaczne wahania tych wskaźników w czasie i przestrzeni wywiera wpływ nie tylko liczba młodzieży pragnącej się uczyć zawodu, ale także atrakcyjność uzyskanych kwalifikacji oraz dostępność tej formy kształcenia. Duże znaczenie ma także zapotrzebowanie gospodarki na kwalifikowane kadry oraz wiążąca się z tym skłonność podmiotów gospodarczych do ponoszenia ciężarów związanych z kształceniem kadr. Występująca w ostatnich latach recesja gospodarcza oraz pogarszanie się kondycji ekonomicznej dużych przedsiębiorstw państwowych zmniejszyło zainteresowanie rozwojem szkolnictwa zawodowego, którego absolwenci w znacznym stopniu zasilają szeregi bezrobotnych.

W poprzednim systemie społeczno-gospodarczym państwo przywiązywało dużą wagę do rozwoju placówek wychowania przedszkolnego. Dowodzą tego rosnące w latach 1975—1985 procentowe wskaźniki dotyczące dzieci w wieku 3 do 6 lat objętych wychowaniem przedszkolnym. W 1989 roku niewielkie różnice między badanymi województwami występujące w przeszłości zostały zniwelowane i wskaźniki dotyczące dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym na ich obszarze zbliżyły się do poziomu średniej krajowej. W tej ważnej dziedzinie polityki społecznej dokonano zatem znacznego postępu, skoro obszar ten przed 1975 rokiem, pod względem liczby dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym, zajmował ostatnią pozycję w kraju.[15] Niestety w 1992 roku trudności ekonomiczne przedsiębiorstw, skromne środki budżetowe samorządów lokalnych, a także spadek zamożności rodzin, na które przerzuca się znaczną część ciężarów związanych z utrzymaniem przedszkoli, spowodowały regres tej ważnej formy usług społecznych.

VIII. Do dziedzin zaniedbanych w makroregionie, mimo znacznego postępu, należy także zaliczyć rozwój służby zdrowia. W przeszłości rozwój bazy materialno-technicznej i kadrowej służącej zaspokojeniu potrzeb zdrowotnych ludności finansowany był głównie z budżetu państwa. Przy podziale środków budżetowych między województwa — poza względami o charakterze uznaniowym i argumentami pozamerytorycznymi —

[15] Zob. Kierek, Martychiewicz, Słotwiński, *Rozwój...*, s. 545.

kierowano się kryteriami społecznymi, to jest skalą uzasadnionych potrzeb oraz dążeniem do w miarę równomiernego rozmieszczenia placówek służby zdrowia w kraju, zwłaszcza świadczących usługi podstawowe. Usługi specjalistyczne i duże obiekty szpitalne koncentrowane były w większych ośrodkach miejskich, zwłaszcza w miastach wojewódzkich. Znaczna część środków na ochronę zdrowia pochodziła także od zakładów przemysłowych posiadających własne lecznictwo, co poprawiło sytuację służby zdrowia na obszarach uprzemysłowionych. Mimo szczupłości środków przeznaczanych na ochronę zdrowia, udało się w niektórych jej dziedzinach złagodzić dysproporcje regionalne w poziomie zaspokojenia potrzeb leczniczych społeczeństwa. Niemniej nadal obserwujemy duże dysproporcje regionalne w rozmieszczeniu bazy materialno-technicznej i kadry lekarskiej (tab. 6). Mimo podwojenia w latach 1975—1992 liczby lekarzy w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców, we wschodnich województwach makroregionu wskaźniki te są nadal znacznie niższe niż średnio w kraju. Jedynie w woj. lubelskim — ze względu na rozbudowane zaplecze kliniczne Akademii Medycznej — nasycenie kadrą lekarską w całym badanym okresie było wyższe niż przeciętnie w kraju. Jeszcze gorzej kształtowało się nasycenie województw makroregionu kadrą lekarzy dentystów. Liczba lekarzy tej specjalności kształtowała się w całym badanym okresie na katastrofalnie niskim poziomie, przy czym dotyczyło to zarówno obszaru całego kraju, jak i badanych województw, zwłaszcza położonych wzdłuż wschodniej granicy kraju. W nieco lepszej sytuacji znajdowało się woj. lubelskie, ze względu na bezpośrednie oddziaływanie powołanego kilkanaście lat temu Wydziału Stomatologii przy Akademii Medycznej w Lublinie.

Korzystniej kształtowała się sytuacja w dziedzinie rozmieszczenia i nasycenia służby zdrowia średnim personelem medycznym. We wszystkich badanych województwach liczba pielęgniarek przypadających na 10 tys. ludności przekroczyła przy końcu badanego okresu średni poziom krajowy. Nie obserwujemy też większych dysproporcji w rozmieszczeniu personelu pielęgniarskiego na obszarze makroegionu.

Niezwykle ważną sprawą, bo pochłaniającą duże środki inwestycyjne, jest rozwój bazy materialnej w postaci przychodni oraz szpitali i uruchomionych w nich łóżek. W tej dziedzinie obserwujemy także znaczny postęp w badanych województwach. O ile w skali kraju wskaźnik łóżek szpitalnych przypadających na 10 tys. ludności w całym badanym okresie pozostawał w zasadzie na niezmienionym poziomie, to w makroregionie, z wyjątkiem województwa zamojskiego, wzrósł znacznie, przewyższając w 1992 średni wskaźnik krajowy. Największe postępy w tym zakresie poczyniło woj. bialskopodlaskie i chełmskie (wzrost w stosunku do roku 1975 odpowiednio o 61 i 21%). Największą liczbą łóżek szpitalnych —

z przyczyn o których była mowa — dysponuje woj. lubelskie (o 9 więcej niż średnio w kraju).

Duże dysproporcje w rozmieszczeniu placówek służby zdrowia występują w przekroju: miasto—wieś. Przeciętnie na wsi na 1 ośrodek zdrowia przypada około 1000 mieszkańców więcej niż na 1 przychodnię w mieście. W przekroju badanych województw nie obserwujemy jednak rażących dyspropocji w ich rozmieszczeniu. W woj. lubelskim zatrudniającym najwięcej lekarzy, liczba ludności przypadającej na 1 przychodnię w mieście jest relatywnie wysoka zarówno w porównaniu ze średnią krajową, jak też z pozostałymi województwami makroregionu. Świadczy to o skupieniu lekarzy w szpitalach i klinikach oraz o niedorozwoju placówek lecznictwa podstawowego. Rozmieszczenie ośrodków zdrowia na

Tab. 6. Personel służby zdrowia i łóżka w szpitalach na 10 tys. ludności w województwach makroregionu środkowowschodniego w latach 1975—1992
The personnel of the health service and the number of beds per 10,000 people in the provinces of the central-eastern macroregion in the years 1975—1992

Wyszczególnienie	Lata	Polska	Województwa			
			bialskopodlaskie	chełmskie	lubelskie	zamojskie
Lekarze	1975	15,9	7,7	8,8	21,7	6,5
	1980	17,8	10,6	12,3	24,2	8,6
	1985	19,6	13,8	13,0	27,8	10,8
	1989	20,8	14,9	15,2	30,1	11,8
	1992	21,8	16,7	16,6	31,7	13,7
Lekarze dentyści	1975	4,4	2,4	2,2	4,2	2,0
	1980	4,7	3,1	3,1	4.8	2,3
	1985	4,7	3,6	2,9	5,4	2,8
	1990	4,7	3,5	3,4	5,8	3,3
	1992	4,3	3,6	3,7	6,1	3,2
Pielęgniarki	1975	35,9	20,4	25,5	35,0	21,1
	1980	43,9	32,6	41,8	43,3	33,3
	1985	48,1	40,9	50,7	50,1	42,0
	1990	52,0	51,6	61,2	54,2	50,7
	1992	53,0	56,9	65,3	58,5	56,8
Łóżka w szpitalach ogólnych	1975	55,1	35,6	48,9	57,7	36,3
	1980	56,2	35,8	56,4	63,2	40,1
	1985	56,4	42,0	61,4	63,1	40,5
	1990	57,0	56,2	59,8	63,8	40,6
	1992	55,8	57,4	59,4	64,5	40,1
W mieście na 1 przychodnię ludności	1992	3766	3019	3278	4012	2848
Na wsi na 1 ośrodek zdrowia ludności	1992	4397	4524	4663	4307	4604
Porady udzielone przez lekarza na 1 mieszkańca	1992	6,5	4,9	5,3	7,5	4,8

Źródło: Roczniki Statystyczne Województw GUS: 1986, s. LXVIII i n., 1990, s. 93—95, 1993, s. 85—86.

wsi jest w województwach makroregionu bardziej równomierne, a wskaźniki ludności przypadającej na 1 ośrodek zdrowia w woj. wschodnich nieznacznie przewyższają poziom wskaźnika krajowego.

Na poprawę ochrony zdrowia w makroregionie duży wpływ miało powołanie w 1950 roku w Lublinie Akademii Medycznej kształcącej wysoko kwalifikowane kadry medyczne wszystkich specjalności dla potrzeb regionu i całego kraju. Umożliwiło to rozwój specjalistycznych placówek służby zdrowia w większych aglomeracjach miejskich oraz powszechnie dostępnych dla ludności placówek lecznictwa podstawowego.

IX. W konkluzji dotychczasowych rozważań można stwierdzić, że w wyniku aktywizacji gospodarczej województw makroregionu środkowowschodniego osiągnięto w latach 1975—1992 w dziedzinie rozbudowy podstawowych urządzeń infrastruktury technicznej i społecznej duży postęp. Nie zdołano jednak usunąć wszystkich zaniedbań i opóźnienia w rozwoju niektórych elementów infrastruktury w stosunku do reszty kraju są nadal znaczne. Prowadzona w poprzednich latach polityka, zmierzająca do usuwania dysproporcji w rozmieszczeniu urządzeń infrastruktury technicznej i społecznej oraz w poziomie świadczonych w tym zakresie usług, okazała się z perspektywy czasu mało skuteczna. O podziale środków na te cele często nie decydowały racjonalne kryteria potrzeb społecznych, lecz układy personalne i argumenty pozamerytoryczne. Większość środków inwestycyjnych kierowana była do dużych aglomeracji miejskich będących ośrodkami władzy i administracji terenowej. Dlatego w badanym okresie szybciej rozwijały się dawne miasta wojewódzkie oraz miasta podniesione w 1975 r. do rangi miast wojewódzkich, podupadły natomiast byłe miasta powiatowe i małe osiedla miejskie pozbawione przemysłu.[16] Sposób podziału tych środków oraz w wielu przypadkach łatwość ich uzyskania były przyczyną częstej inwestycyjnej megalomanii oraz niegospodarności. Usunięcie tych negatywnych zjawisk upatruje się w rozwoju samorządu lokalnego oraz w reformie administracji przewidującej powrót do koncepcji powiatów. Jeśli jednak nie zostaną stworzone racjonalne i skuteczne mechanizmy pozyskiwania i podziału środków finansowych, samorządów lokalnych działających na obszarach gospodarczo zacofanych nie będzie stać na finansowanie rozwoju i eksploatacji drogich urządzeń infrastruktury technicznej i społecznej. Wówczas różnice regionalne w tej ważnej dla społeczeństwa dziedzinie zaspokojenia potrzeb społecznych będą się pogłębiać.

[16] Por. *Infrastruktura społeczna w Polsce...*, s. 205—206.

SUMMARY

The purpose of the paper is to find out whether and to what extent the past mechanism of central planning and managing the economy contributed to the appeasement of disproportions in the development of the technical and social infrastructure in the Eastern provinces of Poland which belong to the central-eastern macroregion. The analysis of the selected indexes illustrating the development of the technical and social infrastructure shows that the stimulation of the economic growth of this area resulted in a considerable progress in the field of the development of the basic tools of infrastructure (especially the social infrastructure) in the years 1975—1992. However, not all the negligence was done away with and the delays in the development of some elements of the infrastructure (especially the technical infrastructure) are still considerable, especially in relation to the rest of the country. This refers particularly to the eastern provinces commonly referred to as the "eastern wall". It proves insufficient efficiency of the policy run in the former years and aiming at doing away with the disproportions in the distribution of the tools of the technical and social infrastructure as well as in the level of the services rendered in this sphere.